

Ireneusz Sikora

"Literatura ludowa i literatura
chłopska : materiały z Ogólnopolskiej
Naukowej Sesji Folklorystycznej,
16-18 II 1973", red. Alina
Aleksandrowicz, Czesław Hernas,
Jerzy Bartmiński, Lublin 1977 :
[recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 71/4, 405-415

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

dwugłosu pomiędzy Wacławem Borowym a Karolem Wiktorem Zawodzińskim oraz korespondencji Borowego z pisarzami angielskimi. Prof. Jarosław Maciejewski wyraził pogląd, iż przyszłe planowanie kolejnych tomów winno w większym niż dotychczas zakresie brać pod uwagę literaturę nowszą, coraz szerzej ogarniając wiek XX.

Ostatnim głosem w dyskusji był głos prof. Czesława Zgorzelskiego, który przypomniał zebrany sylwetkę prof. Stanisława Pignonia jako redaktora „Archiwum Literackiego”.

R. L.

LITERATURA LUDOWA I LITERATURA CHŁOPSKA. MATERIAŁY Z OGÓLNOPOLSKIEJ NAUKOWEJ SESJI FOLKLORYSTYCZNEJ, 16—18 II 1973. (Redaktorzy: Alina Aleksandrowicz, Czesław Hernas, Jerzy Bartmiński). Lublin 1977, ss. 236 + 2 wklejki ilustr. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Instytut Filologii Polskiej.

Zorganizowane przez Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej na początku 1973 r. ogólnopolskie sympozjum folklorystyczne i opublikowany po blisko 4-letnich staraniach zbiór wygłoszonych wtedy referatów (wzbożony o niektóre wypowiedzi z dyskusji), jest świadectwem znamiennego dla współczesnej folklorystyki polskiej poszerzenia obszaru badań. W wypowiedziach teoretycznych ostatnich lat zakwestionowano kryterium socjologiczno-genetyczne — romantycznej jeszcze proveniencji — sprowadzające folklor wyłącznie do tradycyjnej kultury chłopskiej, sprecyzowano definicyjny zakres „lore”, wreszcie zaś podważono przekonanie, jakoby najistotniejszym wyróżnikiem folklorystyczności tekstów była oralność przekazu¹. Unowocześnienie metodologiczne folklorystyki i związane z tym przebudowanie podstawowego aparatu pojęciowego coraz częściej pozwala na rezygnację z ujęć genetycznych i historycznych — jako rozmiągających się ze współczesnością — na rzecz badania komunikacyjnych uwikłań szeroko rozumianego folkloru i społecznego obiegu jego treści². W polu zainteresowań owej dyscypliny humanistycznej znalazły się więc: obok tzw. trzeciej literatury — literatury brukowej — folklor słowny dzieci i współczesna postać horoskopów, obok badań zaś nad subkulturą studencką pojawiły się także i analizy folkloru literackiego środowisk przestępczych. Bogatych materiałów egzemplifikacyjnych dostarczają tu zwłaszcza roczniki „Literatury Ludowej” począwszy od r. 1972, tj. od chwili objęcia redakcji tego dwumiesięcznika przez Czesława Hernasa.

Współczesne piśmarstwo chłopskie — mimo socjologicznych i genetycznych związków z tradycyjnym folklorem chłopskim — nie wzbudziło zainteresowania folklorystów i w powojennych badaniach reprezentowane jest nader skromnie³. Nieco lepiej wygląda dokumentacja edytorska owego zjawiska, zwłaszcza w od-

¹ Zob. np. Cz. Hernas, *Miejsce badań nad folklorem literackim*. W zbiorze: *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*. Kraków 1976. — D. Simonides, *Współczesny folklor słowny dzieci i nastolatków*. Wrocław 1976.

² Zob. M. Waliński, *Folklor i folklorystyka. Kilka uwag wstępnych*. W antologii: *Teoria kultury. Folklor a kultura*. Katowice 1978, s. 36.

³ Do owych nielicznych prac zaliczyć należy — pomijając przedwojenną antologię K. L. Konińskiego *Pisarze ludowi* (t. 1—2. Lwów 1938). — S. Pignonia *Zarys nowszej literatury ludowej* (Kraków 1946) i 2-tomowy *Wybór pisarzy ludowych* (Wrocław 1947), S. Czernika *Chłopskie piśmarstwo samorodne* (Warszawa 1954) i *Z podglebia* (Warszawa 1966). W części dotyczy interesującej nas problematyki praca R. Sulimy *Folklor i literatura. Szkice o kulturze i literaturze współczesnej* (Warszawa 1976).

niesieniu do współczesnej poezji chłopskiej. Jest to przede wszystkim zasługą lubelskiego polonistycznego środowiska naukowego i wynikiem konsekwentnej polityki Wydawnictwa Lubelskiego: ono właśnie zainicjowało publikowanie serii „Lubelska Biblioteka Ludowa” (dotychczas ukazało się 25 tomów), cyklicznej antologii poetyckiej „Wieś Tworząca” (w połowie 1980 r. ukaże się tom 6), tu wreszcie zaczęto w 1976 r. wydawać serię „Biblioteka Stowarzyszenia Twórców Ludowych”, przynoszącą przede wszystkim zbiory wierszy wybitnych poetów chłopskich. Inicjatywy ponadregionalne prezentują się znacznie mniej okazale: oprócz dwukrotnie wznawianej antologii Jana Szczawieja (*Antologia współczesnej poezji ludowej*. Warszawa 1967, 1972) i bibliofilskiej antologii Stanisława Jończyka (*Pogłosy ziemi. Antologia współczesnej ludowej poezji religijnej*. Warszawa 1971), praktycznie nie istnieją poważniejsze publikacje rejestrujące dzisiejszy stan i dorobek pisarstwa chłopskiego.

Zarysowana skrótowo sytuacja w badaniach nad literaturą chłopską i autometrycznie niejako wypływający z niej postulat podjęcia szerokich i teoretycznie ukierunkowanych penetracji badawczych (folklorystycznych i filologicznych) nie zapowiada więc w najbliższym czasie reprezentacyjnej syntezy owego zjawiska. Z tym większym zainteresowaniem przyjąć należy opublikowany tom materiałów lubelskiej sesji folklorystycznej, zwłaszcza iż literatura chłopska stała się jednym z dwóch haseł wywoławczych organizujących naukowy porządek sympozjum i skupiających wokół siebie sporą część referatów.

Zgromadzone w tomie teksty da się sprowadzić do trzech zasadniczych kręgów tematycznych: jak już wspomniano, znaczną uwagę badaczy skupiła tworzona personalnie literatura chłopska, której poświęcono 5 prac, również 5 referatów dotyczy tradycyjnej anonimowej literatury ludowej, w 3 pracach podjęto zagadnienie funkcjonowania folkloru w literaturze wysokoartystycznej.

Ow wyodrębniony przez nas zespół referatów o charakterze analityczno-interpreacyjnym poprzedza metodologiczna rozprawa Czesława Hernasa *Warsztat folklorystyczny a teoria literatury ludowej*, przynosząca krytyczną analizę stanu świadomości teoretycznej folklorystyki polskiej i wstępną propozycję zbudowania autonomicznej teorii literatury ludowej. Folklorystykę jako naukę tworzą dwie coraz bardziej usamodzielniające się dyscypliny badawcze: wiedza o źródłach, ewoluująca w stronę rozważań historycznych, i wiedza o teorii zjawisk folklorystycznych, zamykająca się we własnej — dalekiej od faktografii — problematyce, a w praktyce unikająca skomplikowanego i niejednokrotnie dla niej niewygodnego zagadnienia źródeł i dokumentacji. Natomiast w interesie folklorystyki jako nauki leży jak największe zbliżenie i współpraca obu tworzących ją dyscyplin, zależności bowiem między źródłami a teorią mają dwustronny charakter, stymulując rozwój zarówno jednej, jak i drugiej. Bez dokumentacji literackiej nie może istnieć teoria literatury, ale z drugiej strony właśnie ustalenia teoretyczne modyfikować mogą kierunki prac nad źródłami, określać sposoby i kryteria ich gromadzenia, wreszcie określać ich przydatność dla przyszłych ujęć syntetycznych i monograficznych. Głównym powodem niedomagań dzisiejszej folklorystyki jest — według autora — niemożliwość teoretycznego ogarnięcia i uporządkowania olbrzymiego zbioru tekstów zapisanych i możliwych jeszcze do zapisania. Dotychczasowe próby uporządkowania tekstów folkloru poprzez zastosowanie do niego pojęć genealogii literackiej przyniosły częściwe rozwiązania, przy czym normatywne terminy gatunkowe w połączeniu z rygorystycznym rozumieniem folkloru jako tradycji ustnej, nie uwzględniającym innych przekazów ludowych, doprowadziły w efekcie do pominięcia lub badawczego zlekceważenia form z pogranicza folkloru i literatury: pieśni nowiniarskiej, dawnej literatury jarmarcznej czy właśnie chłopskiego pisarstwa samorodnego.

Jednym z możliwych punktów wyjścia do zbudowania nowej i bliższej rzeczywistości tekstów — teorii literatury ludowej jest socjologiczna typizacja subkultur całościowo widzianej kultury ludowej i operowanie roboczym pojęciem zbioru tekstów jako wyrazu danej subkultury. Pozwoliłoby to — twierdzi Hernas — na przebadanie rzeczywistych społecznych funkcji wybranych tekstów w określonym środowisku, poznanie świadomości literackiej danej społeczności, wreszcie ujawnienie panujących w nim norm literackości. Możliwe jest także porządkowanie zbiorów tekstów folkloru według dominującej formy przekazu: ustnej, rękopiśmiennej lub drukowanej. Spojrzenie na teorię literatury ludowej właśnie z punktu widzenia wiedzy o różnorodnych formach przekazu ujawnia jednocześnie obszary badawczych zaniedbań; dotyczy to szczególnie sfery druków ludowych występujących nie tylko w folklorze miejskim, ale funkcjonujących także i w folklorze chłopskim. Przeprowadzona przez autora rozprawy analiza nielicznych publikacji podejmujących to zagadnienie⁴ i dokonany w tym aspekcie przegląd zawartości dwóch najbliższych tej tematyce leksykonów (*Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, i *Słownik pracowników książki polskiej*, Łódź 1972) potwierdziły wstępną tezę wrocławskiego folklorysty, iż dzisiejszy stan wiedzy o tym przedmiocie jest jeszcze bardzo skromny. Przy podejmowaniu takich zagadnień, podobnie i przy rozwiązywaniu innych problemów, których dokumentacja materiałowa jest z różnych powodów jeszcze niewielka, trzeba konsekwentnie przewyciężać procesy dezintegracyjne między wiedzą o źródłach a teorią literatury ludowej, aby mógł być zachowany „model jedności postępowania od budowy źródła, przez jego analizę, do końcowej indukcji teoretycznej” (s. 6).

Liczną w omawianym tomie grupę prac dotyczących tworzonej personalnie literatury chłopskiej otwiera syntetyczna rozprawa Aliny Aleksandrowicz *Współczesne piarstwo chłopskie. Główne nurty rozwojowe*, określająca kryteria kwalifikacji i hipotetyczny model pisarza ludowego oraz kierunki poszukiwań artystycznych i tendencji rozwojowych współczesnej poezji ludowej (zwłaszcza z regionu lubelskiego). Za podstawowe wyznaczniki nieprofesjonalnego piarstwa ludowego uznała autorka, zgadzając się w zasadzie z wcześniejszymi ustaleniami Konińskiego, Pignonia i Czernika, fakt przynależności pisarza do środowiska wiejskiego, utrzymywania się z pracy na roli, braku wykształcenia wyższego oraz tworzenia rzeczy wartościowych artystycznie. Ważnym *novum* w zaproponowanym zespole kryteriów jest wysunięcie zagadnienia kwalifikacji estetycznej jako czynnika warunkującego włączenie utworu do zbioru zwanego „literaturą ludową”, piszącego zaś do kategorii „twórców ludowych”. W dotychczasowych propozycjach dominowały wąsko socjologiczne kryteria wyodrębniania.

We współczesnym piarstwie chłopskim dają się wyróżnić trzy nurty artystyczne, różniące się między sobą, z jednej strony, stosunkiem do tradycji ludowej, z drugiej natomiast — istnieniem lub brakiem odwołań do pozafolklorystycznych form artystycznej ekspresji. Najbliższy tradycyjnej twórczości ludowej jest nurt nazwany przez autorkę folklorystycznym, formujący się w środowiskach kulturowo zamkniętych. Twórczość ta ma charakter reliktowy, jest w prostej linii kontynuacją form najbardziej archaicznych w kulturze ludowej, a więc

⁴ Zob. K. Badecki, *Z badań nad literaturą mieszczańsko-ludową XVII wieku*, Wrocław 1951. — J. Dunin: *Druk i wielkomięski folklor*. „Łódzkie Studia Etnograficzne” t. 15 (1973); *Papierowy bandyta. Książka kramarska i drukowa w Polsce*. Łódź 1974. — *Karnawał dziadowski. Pieśni wędrownych śpiewaków (XIX—XX w.)*. Wybór i opracowanie S. Nyrkowski. Wstępem poprzedził J. Krzyżanowski. Wyd. 2. Warszawa 1977. — B. Wieczorkiewicz, *Warszawskie ballady podwórzowe*. Warszawa 1971.

przede wszystkim pieśni w jej pierwotnym melicznym kształcie. Pochodną owego zjawiska są wiersze inspirowane przez tradycyjną pieśń, w których łatwo odnaleźć można wyznaczniki ludowej meliczności. Do podstawowych cech tego typu poezji należy nawiązywanie do starej ludowej symboliki (np. miłosnej), powrotność motywów i powtarzalność formuł językowych, depersonalizacja autora i sankcjonowanie przez większą społeczność niektórych utworów.

Znacznie bardziej aktywny stosunek do własnej tradycji cechuje przedstawicieli nurtu zwanego folkloryzmem chłopskim. Ma on polegać nie „na biernym odtwarzaniu dawnej tradycji, ale na jej interpretacji z punktu widzenia współczesności, na odnawianiu dawnych ujęć przez sytuowanie ich w nowych kontekstach znaczeniowych” (s. 52). Ujawnia się on nie tylko w oryginalnej twórczości poetyckiej, ale i w prowadzeniu przez samych twórców amatorskiej działalności etnograficzno-folklorystycznej. Pisarze chłopscy tego nurtu (m. in. A. Pach, F. Rak, B. Pietrak, J. Pocek, H. Nowobielska, W. Kuchta) w selektywny sposób korzystają z utrwalonych tradycją struktur gatunkowych, ograniczając się do najbardziej społecznie żywotnych i artystycznie funkcjonalnych (podanie, legenda, anegdota, wiersze-przyśpiewki itp.); coraz częściej sięgają także i do gatunków *stricte* literackich, adaptując je do „ludowych” tematów (np. sonety chłopskie S. Bojarczuka). Zainteresowania tematyczne chłopskich „folklorystycznych” poetów koncentrują się wokół motywów sakralnie rozumianej pracy rolnika-oracza, przyrody i przeżyć osobisto-rodzinnych⁵. W tym kontekście szczegółowo analizuje autorka twórczość poetycką Jana Pocka i Władysława Kuchty.

Do zupełnie odmiennych wzorów literackich odwołuje się nurt chłopskiej poezji rewolucyjnej, nawiązujący do poetyki międzywojennej pieśni proletariackiej; w swych początkach świadomie rezygnowali twórcy chłopscy z bezpośrednich inspiracji folklorystycznych — pragnienie dopracowania się własnej, radykalnej ludowej wypowiedzi artystycznej odegrało tu rolę decydującą. Kontynuacją tych poszukiwań był nurt chłopskiej poezji partyzanckiej (wojennej), który chętnie korzystał z wzorów osobowych literatury romantycznej i z poetyki Władysława Broniewskiego.

Podstawowym zagadnieniem referatu Jerzego Bartmińskiego *Literatura chłopska wobec językowych tradycji folkloru* jest analiza związków twórczości tradycyjnej ze współczesnym pisarstwem chłopskim. Z socjologicznego punktu widzenia literatura chłopska wydaje się bezpośrednią kontynuacją folkloru tradycyjnego — znamienne różnice uwidoczniają się natomiast między twórczością artystyczną dawną i dzisiejszą w dziedzinie stosunku do gwary. Gwara istniała w folklorze w sposób niejako naturalny — decydowała o tym jej ustność (jako konkretnej odmiany języka mówionego) oraz szeroko rozumiana oralność samego folkloru. Jednakże język wypowiedzi artystycznych zawsze znacznie się różnił od języka ludowego nastawionego na czyste powiadamianie; inaczej mówiąc, język folkloru nie był nigdy tożsamy z gwarą potoczną — był gwarą artystyczną wykazującą wiele cech wspólnych z odmianą literacką języka polskiego. Przeprowadzona przez Bartmińskiego dialektologiczna analiza archiwalnego materiału folklorystycznego jednoznacznie wykazała, że w tekstach folkloru świadomie rezygnowano z najbardziej jaskrawych fonetycznych cech gwarowych (starano się zbliżyć do ogólnopolskich norm wymowy), wzorowano się na morfologii i formach słowotwórczych polszczyzny literackiej, wreszcie, szeroko korzystano z zasobów słownictwa literackiego. Elementy literackie pełniące funkcję stylizacyjną oraz inne odrębności językowe, regionalne, a także i ponadregionalne, pozwalają mówić autorowi „o języku folkloru jako interdialekcie o wyspecjalizowanej funkcji poetyckiej”

⁵ Podobnej typologii tematycznej dokonał Sulima (op. cit., rozdz. *Główne motywy współczesnej poezji ludowej*).

(s. 71), wewnętrznymi zaś czynnikami sprawczymi owego interdialektu mają być: meliczność tekstów folkloru, wymagania wersyfikacyjne i względy estetyczne⁶. Podstawowym kontekstem, na którego tle stylowo określał się język folkloru, były wypowiedzi gwarowe typowe dla danego regionu.

Wejście chłopskiej pisanej literatury ludowej do społecznego obiegu literatury spowodowało znaczne zmiany w językowo-stylistycznym kształcie utworów: teraz z kolei gwara stała się przedmiotem zabiegów stylizacyjnych, a kontekstem stylowo neutralnym — polszczyzna ogólna. Bartmiński w twórczości literackiej chłopskich pisarzy wyróżnia dwa kierunki stylizacji gwarowej; pierwszy, odwołujący się do najbardziej zewnętrznych (fonetycznych i fonologicznych) cech gwary, stosuje ją w celach całkowicie pozaartystycznych, w funkcji wyrażania solidarności z własnym środowiskiem, regionem czy akceptacji kultury ludowej. Gwara służy także — wywodzi dalej autor rozprawy — socjalnemu samookreśleniu autorów i konstituowaniu wspólnoty pisarzy wiejskich⁷. Kierunek drugi korzysta z wzorów wytworzonych przez literaturę narodową, gdzie każdorazowe użycie gwary jest motywowane przez względy artystyczne — jest konsekwencją podjętego tematu lub wskazywać ma na socjalne pochodzenie bohatera literackiego. Całościowo ujmowana współczesna literatura chłopska używa gwary stylizowanej i nieautentycznej, coraz bardziej oddalając się od twórczości tradycyjnej. Obecnie poeta chłopski jest takim samym literatem jak pisarze „miejscy”, a jego twórczość musi podlegać wartościowaniu w kontekście literatury wysokoartystycznej.

Ciekawą próbę monograficznego ujęcia twórczości literackiej jednego z pierwszych pisarzy ludowych przedstawił Jan Adamowski w referacie *Chłopski poeta — Jan Rak*. Analizując rozległą (drukowaną i rękopiśmienną) spuściznę poetycką samorodnego twórcy ludowego (1830—1910) z Husowa (Rzeszowskie), obudował ją szczegółowymi informacjami biograficznymi. Szeroko rozumiana ludowość (chłopskość) twórczości literackiej Raka najwyraźniej ujawniała się w sferze tematyki — prawie wszystkie znane teksty poety w mniejszym lub większym stopniu dotyczyły wsi jemu współczesnej lub też odwoływały się do znanych w kulturze ludowej motywów i wątków. Specyficzne socjalne nacechowanie utworów Raka wynika także z ludowego poglądu na świat, swoistej chłopskiej mentalności, wyrażanej w kategoriach codziennych postaw życiowych (realności, użyteczności, sceptycyzmu, sakralizacji przyrody). W kontekście związków z ludową tradycją przeprowadzona została również analiza wybranych problemów poetyki i języka artystycznego tego twórcy; bliższemu oglądowi badawczemu poddano ludowy paralelizm i jego poetycką funkcjonalizację, dialog jako formę podawczą, wreszcie zaś zróżnicowaną problematykę wersyfikacyjną. Rozważania stylistyczne, dokonane także w ujęciu porównawczym, w praktyce ograniczyły się do wykazania w tekstach literackich Raka gwarowych potocznych nazw przedmiotów lub czynności, ludowych wulgaryzmów, imion, frazeologii, przysłów i zwrotów przysłowiowych.

Oryginalność postawy artystycznej i ideowej Raka wynikała z nietypowej dla ówczesnego chłopstwa świadomości politycznej poety i jego radykalizmu społecznego, w sferze zaś artystycznej — ze sporego odczytania i aktywnego stosunku do tradycji literackiej i folklorystycznej. Pozwoliło mu to odchodzić w miarę swobodnie od kanonicznych w kulturze ludowej tematów i sposobów ich artyku-

⁶ Problematyki tej dotyczy znana praca J. Bartmińskiego *O języku folkloru* (Wrocław 1973).

⁷ Tezy te znajdują wzorcowe wręcz potwierdzenie w działalności regionalnego ruchu podhalańskiego i związanych z nim pisarzy — zob. pracę W. Wnuka *Na góralską nutę* (Warszawa 1975) oraz sukcesywnie wydawane od 1967 r. jednodniówki pt. *Podhalanka*.

lacji, wprowadzać innowacje kompozycyjne i wersyfikacyjne, a w ostatecznym efekcie podjąć nurt liryki głęboko osobistej (tzw. liryki starcze).

Referat Rocha Sulimy *Współczesne przekazy ustne (wybrane zagadnienia)* jest pod pewnym względem kontynuacją metodologicznych rozważań Hernasa (zwłaszcza w zakresie postulowanej przez niego systematyki zjawisk folklorystycznych). Referat stanowi teoretyczną propozycję zbudowania wstępnej typologii tekstów mówionych i, jak głosi przypis, jest „fragmentem większej całości dotyczącej folklorystycznych aspektów relacji pamiętnikarskiej (na materiale chłopskiego pamiętnikarstwa niekonkursowego)”. Traktując — za radzieckim folklorystą K. W. Czystowem — folklor jako przejaw komunikacji synkretycznej⁸ i przyjmując kryterium semiotyczno-komunikacyjne (aktualna funkcja społeczna i wpisana w tekst „pamięć” jego wcześniejszych użyc) Sulima dokonuje podziału przekazów mówionych na: 1) teksty, którymi posługujemy się w funkcji sygnałów (teksty-sygnały) — służą one realizacji celów sprawczych i wymagają „bezpośredniej odpowiedzi w postaci rozpoczęcia lub przerwania określonej czynności” (s. 113); 2) teksty, „które dopuszczają możliwość reprodukcji w innej przestrzeni, ale nie poza danym interwałem czasu” (s. 114) — charakteryzują się one użyciem chwytów uwierzytelniających i wymagają stałego konfrontowania rzeczywistości przedstawionej z rzeczywistością pozatekstową; 3) teksty folklorystyczne *sensu stricto*, komunikowane w funkcji znaków (teksty-znaki), „najbardziej stabilne pod względem funkcjonalnym i strukturalnym”, a „używa się ich w funkcji autotelicznej (symbolicznej)” (s. 117). Typologia ta — twierdzi Sulima — ma swe uzasadnienie pragmatyczne i można z niej korzystać przy próbach opisu niektórych zjawisk kultury współczesnej.

Stosując kryterium semiotyczne wyodrębnia on trzy podstawowe układy kultury i pobieżnie je przy tym charakteryzuje. Najwięcej miejsca w dalszych rozważaniach autora *Folkloru i literatury* zajmują opis ważniejszych prawidłowości, jakim na współczesnym „ryнку tekstów” podlegać mogą teksty mówione oraz próba określenia tzw. sytuacji produktywnej, tj. sytuacji narzucającej szczególnie intensywną wymianę tekstów w funkcji autotelicznej (wraz z wyróżnieniem trzech faz tejże sytuacji). Przyjęcie kryterium semiotyczno-komunikacyjnego pozwoliłoby folklorystyce włączyć w obręb swoich zainteresowań zjawiska współczesne, które ze względu na strukturę, funkcję i rodzaj przekazu można uznać za „folkloropodobne”, i w pełni uzasadniałoby podjęcie szerokich badań nad repertuarem tzw. małych grup społecznych.

Problematyka referatu Stanisława Weremczuka *Stowarzyszenie Twórców Ludowych i jego działalność* pośrednio dotyczy — najbardziej nas w tym miejscu interesujących — zagadnień współczesnego pisarstwa ludowego, jednakże wzbogacenie tematyki sesji o dzieje organizacji zrzeszającej twórców ludowych i poprzez swoją działalność niewątpliwie wpływającej na kierunki rozwoju literatury chłopskiej pozwoliło na pełniejszą, bo widzianą w socjologicznych i statystycznych wymiarach, ocenę owego zjawiska kulturowego. Związane w 1968 r. Stowarzyszenie miało swoich organizacyjnych poprzedników jeszcze w latach międzywojennych (efemeryczny Związek Literatów Ludowych z 1932 r.) i w okresie okupacji, kiedy to pod patronatem Batalionów Chłopskich powstał na Lubelszczyźnie Związek Pisarzy Ludowych. Po nieudanych powojennych próbach z Oddziałem Wiejskim Związku Zawodowego Literatów Polskich⁹ — dopiero w 1965 r. powołano Międzywojewódzki Klub Pisarzy Ludowych, który po 3 latach przekształ-

⁸ Założenie to leży u podstaw wymienionej książki Sulimy.

⁹ Informacje szczegółowe znaleźć można w pracy J. Jastrzębskiego *Wokół kultury i literatury ludowej (1939—1948)* (Warszawa 1978).

cono ostatecznie w Stowarzyszenie Twórców Ludowych. Do statutowych zadań Stowarzyszenia należą m. in. popularyzacja pisarstwa chłopskiego i działalność wydawnicza; w chwili obecnej wydawany jest literacki po części „Biuletyn Informacyjny STL” oraz (o czym wspomnieliśmy już na wstępie) „Biblioteka Stowarzyszenia Twórców Ludowych”. STL współpracuje blisko z Wydawnictwem Lubelskim i coraz częściej z Ludową Spółdzielnią Wydawniczą, sporadycznie zaś z niektórymi regionalnymi czasopismami społeczno-kulturalnymi. Jednym z najpilniejszych, a zaledwie zasygnalizowanym w referacie Weremczuka zadaniem STL jest niewątpliwie stworzenie w miarę pełnej dokumentacji literatury chłopskiej okresu powojennego i inspirowanie cząstkowych przynajmniej badań naukowych.

Grupa referatów omawiających wybrane zagadnienia tradycyjnej ustnej literatury ludowej zdominowana została przez prace o charakterze genologicznym. Rozprawa Jadwigi Jagiełło *Model — wariant (stałe i zmienne ballady ludowej)* jest pionierską w folklorystyce polskiej, wzorowaną na Proppowskiej analizie bajek — próbą zbudowania modelu fabularnego polskiej ballady ludowej i precyzyjnego wyznaczenia jej cech gatunkowych¹⁰. Dwustopniowa rekonstrukcja modelu fabularnego, przeprowadzona na wyselekcjonowanym materiale 260 tekstów, pozwoliła na wyodrębnienie 6 podstawowych funkcji wyznaczających ramy gatunku (2 spośród nich, przekroczenie zakazu i wymierzenie kary, uznaje autorka za inwariantne). Dokładnie określone zostały również zasady funkcjonowania modelu fabularnego ballady: po pierwsze, teksty realizujące ów model mogą tracić jedynie te elementy gatunkowe, które nie naruszają rozumienia całości tekstu; po drugie, utrata elementu decydującego o przynależności do danego modelu powoduje wyłączenie poza zbiór gatunkowy; po trzecie, poszczególne teksty balladowe mogą podlegać modyfikacjom, zwłaszcza w części początkowej i końcowej, nie powodując zmiany treści gatunkowej. Tak zrekonstruowany model fabularny porównany został z innymi, pozatematycznymi kategoriami „świata” balladowego, z wnoszonymi przez nie opozycjami i modyfikacjami znaczeniowymi: z postaciami działającymi (systemem bohaterów balladowych), z elementami przestrzeni balladowej, z czasem i ruchem zdarzeń, z formułowaną wprost lub pośrednio ideą. Wyrażany w balladzie system norm moralnych skonfrontowany został z najbliższym macierzystym kontekstem społecznym, z normami „prawa karnego” wiejskiej społeczności. W balladzie dokonywał się proces poetyckiego uogólniania owych norm, choć — zauważa w końcowych rozważaniach Jagiełło — gatunek ów mógł w bezpośredni sposób odnosić się do danego środowiska nie tylko poprzez swoje treści, ale także poprzez sytuację wykonywania i przekazywania informacji.

Wewnętrzne przemiany genologiczne prozy ludowej (dokumentowane badaniami terenowymi przeprowadzonymi w regionie Górnego Śląska) są podstawowym przedmiotem rozważań Doroty Simonides w rozprawie *Zmiany w gatunkach współczesnych opowieści ludowych*. Sygnalizując skromne osiągnięcia genologii folklorystycznej w odniesieniu do szerokiej grupy opowieści ustnych i wskazując na istnienie nowego gatunku, tzw. opowieści z życia, autorka dokonała roboczego podziału tradycyjnych form na grupy: opowieści względnie stałych (głównie bajki i anegdoty) i opowieści zmiennych (podań wierzeniowych), będących formami narracyjnymi bez wyraźnych cech gatunkowych, najbardziej narażonymi na przekształcenia wraz ze zmianami mentalności i tradycji. Wyodrębnione gatunki prozy ludowej różnią się układem treści, stosunkiem do przedstawionego przedmiotu oraz dominującą w nich formą podawczą. Wewnętrzne gatunkowe zmiany podania

¹⁰ Całościowy semiotyczny opis gatunku przynosi praca J. Jagiełło *Polska ballada ludowa* (Wrocław 1975).

wierzeniowego wyznaczane są przez tendencję do racjonalizowania i urealniania zdarzeń: w praktyce sprowadza się to do karykaturalnego wyolbrzymienia pewnych elementów fabuły, parodiowania wiedzy i tradycji ludowej oraz związania podania wierzeniowego z funkcją zabawową. Najbardziej charakterystyczną cechą współczesnej ludowej anegdoty jest postępująca kondensacja treści i skrótowość przekazu, a także eliminowanie tendencji dydaktycznych — obecnie funkcja tego gatunku jest przede wszystkim rozrywkowa. Zmiany w obrębie bajki spowodowane są głównie przez zamieranie tego gatunku w przekazie ustnym i przystosowanie współczesnych tekstów do potrzeb dziecięcego odbiorcy. W efekcie bajka przeznaczona pierwotnie dla dorosłego adresata poddana została koniecznym kompozycyjnym i fabularnym uproszczeniom: niezrozumiałe archaiczne motywy zmieniono na współczesne i w pełni komunikatywne, zniknęły również tak znamienne dla dawnej ludowej bajki wstępy i stałe formuły słowne. Przeprowadzone przez autorkę badania żywych i funkcjonujących w konkretnej społeczności tekstów mówionych pozwoliły jej wysunąć słuszną chyba tezę o zmierzchu tradycyjnych gatunków prozy ludowej i wchodzeniu na ich miejsce gatunków nowych, inspirowanych przez odmienne warunki społecznego bytowania i komunikowania się.

Pracą obszerną i starannie udokumentowaną jest referat Mirosława Kasjana *Zarys poetyki polskiej zagadki ludowej*¹¹. Przyjmując za kryterium podziału różnicę występującą w strukturze obrazu zastępczego (tzn. obrazowego przedstawienia przedmiotu stanowiącego temat zagadki) dokonuje on ogólnej typologii gatunku: wyodrębnia zagadki przenośne, opisowe i porównawcze. W każdym z tych typów inaczej ukrywany jest przedmiot zagadki. W zagadkach typu przenośnego dokonuje się wprowadzenia przedmiotu zastępczego zamiast ukrytego, gdy tymczasem w zagadkach opisowych ulega on dezintegracji i redukcji do niektórych swoich cech. Wśród zagadek porównawczych przeważają konstrukcje złożone z dwóch porównań wskazujących na kontrastowe lub sprzeczne cechy przedmiotu. Rzadka w zwykłych zagadkach dwuznaczność jest cechą konstytutywną zagadek obscenicznych, wyróżnianych ze względu na specyficzną tematykę i nieodłączną od nich „przewrotność”, która w pewnym stopniu spokrewnia je z łamigłówkami. Najczęściej spotykaną strofą polskiej zagadki ludowej jest rymowany dwuwiersz — występuje on w połowie z górą zbioru tekstów badanego przez Kasjana (analizie poddano 200 zagadek z XIX-wiecznych antologii i periodyków ludoznawczych), do najpopularniejszych zaś miar wierszowych należy 8-zgłoskowiec, w którego obrębie najczęściej ujawnia się tendencja do powstawania regularnych struktur akcentowych. Tematyka zagadek w większości dotyczy rzeczy i zjawisk — znamienne w niej jest przeistaczanie się rzeczy martwych w żywe, co wydaje się cechą typową nie tylko dla tego gatunku, ale i postawą charakterystyczną dla folkloru jako całości.

Kompozycyjne i wersyfikacyjne podobieństwa typologiczne między polską pieśnią ludową a pieśnią niemiecką, włoską i francuską są przedmiotem komparatystycznej rozprawy Marii Grzędzielskiej *Wiersz polskiej pieśni ludowej w aspekcie europejskim*. Szczegółowej analizie poddane zostało charakterystyczne dla poezji ludowej zjawisko paralelizmu i jego implikacje w zakresie ukształtowania wersyfikacyjnego konkretnych utworów, funkcje kompozycyjne konkatencji, przeobrażenia refrenu pieśniowego, jego strukturalne i integrujące dla całości tekstu znaczenie, funkcjonowanie ramy stroficznej obudowanej refrenami instrumentalnymi i sensownymi; omówiono także przekształcenia preludium pieśni na przykładzie incypitów utworów polskich i obcych. Zanotowane przez autorkę zbież-

¹¹ Referat ten stanowi pierwszą część książki M. Kasjana *Poetyka polskiej zagadki ludowej* (Toruń 1976).

ności wskazują na „wspólne, immanentne prawa rozwojowe” (s. 46) ludowej europejskiej poezji ustnej, przy czym świadomie rezygnowano z prób określenia zależności o charakterze genetycznym — np. brak dokładnej chronologii tekstów próby takie wręcz uniemożliwia. Nie do zakwestionowania są natomiast zbieżności strukturalno-typologiczne badanego materiału pieśniowego, co z obecnej perspektywy pozwala na całkowitą akceptację praktyki translatorskiej Edwarda Porębowicza, który swego czasu *Pieśni ludowe celtyckie, germańskie, romańskie* przetłumaczył w konwencji polskiej artystycznej pieśni ludowej.

Referat Michała Łesiowa *Folklor pogranicza polsko-ukraińskiego* przynosi całościowy opis folkloru ustnego dawnej wsi polskiej Huta Stara, usytuowanej na geograficznym i językowym styku dwóch zbliżonych do siebie społeczności. Na specyficznym, bo dwujęzycznym terenie pogranicza większość tekstów stworzona była w języku, którym ludność tejże wsi posługiwała się na co dzień, tj. w gwarze polskiej. Obok tego funkcjonowały jednak w folklorze wsi ukraińskie teksty ludowe związane z pewnymi obrzędami, zabawami lub tańcami przejętymi od sąsiadów — ze względów rytmiczno-rymowych pozostawiano je w nie zmienionym kształcie językowym, co nie wykluczało istnienia tekstów czysto polskich, w zakresie stylu wzorowanych na utworach oryginalnych. W języku ukraińskim śpiewano bądź mówiono niektóre teksty weselne, pieśni „hajiwkowe” (wykonywane w okresie wielkanocnym), piosenki odpustowe, część ogólnego repertuaru pieśniowego, większość kołysanek, wierszyki wypowiedane przy zabawach z dziećmi, wiersze i piosenki przedrzeźniające, przyspiewki do tańców, a także pewne przysłowia i zwroty. Różnorodne przyczyny warunkowały powstawanie tekstów językowo mieszanych; przede wszystkim wynikało to z zapożyczania tekstów wraz z obyczajem, z konieczności adresowania części wypowiedzi do osoby posługującej się innym językiem, także z faktu dwustronnego tłumaczenia utworów, gdzie pewne zdania, zwroty lub pojedyncze słowa ze względów stylistycznych lub wersyfikacyjnych zachowywane były w brzmieniu pierwotnym. Powstawanie tekstów językowo mieszanych nie należy do incydentalnych cech kultury pogranicza polsko-ukraińskiego, lecz stanowi jeden z jej podstawowych zewnętrznych wyróżników, określających jej specyficzną odrębność. Świadczy o tym m. in. fakt kontynuowania tej tendencji w twórczości Ireny Trzaskowej — przedstawicielki współczesnej pisanej literatury ludowej.

W różnych aspektach ujmowana problematyka występowania i artystycznej funkcjonalizacji folkloru w literaturze jest tematycznym wyznacznikiem ostatniej wyodrębnionej przez nas grupy prac, którą otwiera rozprawa Jolanty Ługowskiej *Sposoby wyszukiwania folkloru w literaturze dla dzieci (na przykładzie baśni Janiny Porazińskiej)*. Autentyczne teksty folkloru polskiego (bajki magiczne i zwierzęce) poddane zostały w twórczości Porazińskiej wielostronnym transformacjom, zmierzającym w kierunku odchodzenia od ludowego pierwowzoru. Pociągnęło to za sobą daleko idące zmiany w sferze formy artystycznej, a także ideologii baśni, poszerzenie i wzbogacenie utworów oryginalnych o treści wykraczające poza ludowy światopogląd, system norm moralnych i tradycyjne rozwiązania fabularne: przedstawione zdarzenia każdorazowo lokalizowane są szczegółowo na terenach Polski i wprowadzone w polski kontekst obyczajowy, ludowy system wartości wzbogacony i uszlachetniony został przez nie znane mu dotychczas kategorie patriotyzmu, wspaniałomyślności i altruizmu, a przyroda jest przedmiotem bezinteresownych przeżyć estetycznych. Drugi kierunek przemian ludowego wzorca wynika z przypisanych baśniom dla dzieci funkcji dydaktycznych i wychowawczych, polega więc na łagodzeniu surowej, a czasami okrutnej wizji świata i człowieka, na eksponowaniu pierwiastków optymistycznych, wiary w dobro i piękno, w tryumf wartości humanistycznych. Proces artystycznej transformacji ujawnił się również w literackiej obróbce tekstów ludowych: rozbudowaniu uległa pierwotna fabuła

bajki, obok opowiadania pojawiły się także i partie opisowe (ponadto fragmenty wierszowane, które w całości tekstu pełniły funkcję ornamentacyjną, wskazującą na ludowy pierwowzór), dokładniej scharakteryzowana została postać działająca — bohater baśni, zróżnicowano formy językowo-stylistyczne tekstu (indywidualizacja mowy bohaterów, elementy stylizacji). Wielopłaszczyznowa analiza baśni dla dzieci pozwoliła autorce na ustalenie indywidualnego, właściwego dla twórczości Porazińskiej sposobu adaptowania literackiego autentycznych tekstów folklorystycznych. Dopiero jednak szersze, porównawcze badania tego typu literatury dla dzieci pozwoliłyby potwierdzić (ewentualnie zanegować) ogólniejsze walory owego wzorca transformacji.

Trojakiemu rodzajowi pytania badawcze organizują problematykę rozprawy Hanny Marii Małgowskiej *Folklor syberyjski Rosjan w twórczości Wacława Sieroszewskiego*. Pierwsza grupa pytań dotyczy zakresu zgromadzonego w tekstach literackich pisarza materiału folklorystycznego i jego socjologicznej reprezentatywności; najliczniejsze w utworach beletrystycznych Sieroszewskiego i najciekawsze w folklorze Rosjan syberyjskich są pieśni włoścogów — „bradiagów”, ukazujące cechy obyczajowe i charakterologiczne tego środowiska. Równie typowy dla społeczności syberyjskiej był folklor ustny rosyjskich starowierów z dużą częstotliwością pojawiający się w utworach polskiego pisarza, folklor egzotyczny ze względu na organizację życia społecznego tej ortodoksyjnej grupy religijnej i jej obyczaje. Pytania grupy drugiej skupiają się wokół problemu, czy teksty wykorzystane przez Sieroszewskiego to autentyczne teksty folkloru i jaki był stopień ingerencji artystycznej w ich polskie przekłady; tematyka pieśni oraz pewne cechy ich poetyki (rozmiar wiersza, zamykanie się zdania w wersie, paralelizm składniowy, eliminacja bardziej skomplikowanych tropów stylistycznych) wskazują na ich ludową genealogię, natomiast określenie stopnia wierności przekładów Sieroszewskiego możliwe będzie dopiero po przeprowadzeniu badań porównawczych, po skonfrontowaniu utworów tłumaczonych z tekstami pochodzącymi z innych źródeł. I wreszcie grupa trzecia, pytania o kompozycyjną funkcję tekstów folklorystycznych w utworach pisarza; zgrupowanie owych tekstów w utworach powstałych już po utracie ściślejszego kontaktu ze środowiskiem syberyjskim miało w nich rekompensować — według autorki rozprawy — brak elementów obserwacji, która stanowiła jedną z podstawowych wartości pisarstwa Sieroszewskiego. Przytaczane teksty miały kulturowo określać opisywane środowisko, a jednocześnie być jednym z podstawowych wyznaczników egzotyizmu utworów powieściowych i nowelistycznych.

Trzecią grupę prac, a zarazem całość opublikowanych materiałów lubelskiej sesji zamyka rozprawa Jerzego Święcha *Twórczość okupacyjna a folklor*. Autor świadomie pominął różnorodny formalnie i niejednorodny genetycznie nurt samorodnej twórczości z lat drugiej wojny światowej (bezimienne wiersze ulotne i okolicznościowe, parafrazy kołęd, ballady podwórkowe, żarty i wierszyki na temat okupanta), tj. właściwy folklor okupacyjny, skupiając się na zagadnieniu folklorystycznego nacechowania poezji tego okresu, która z reguły nie musiała i w rzeczywistości nie miała z folklorem jako takim nic wspólnego. Poezja — w normalnych warunkach życia społecznego kwalifikowana w kategoriach wysokoartystycznych i poddana normalnym regułom literackiej komunikacji — w sytuacji gdy owe reguły uległy czasowemu zawieszeniu, zesłała do obiegu ludowego i poddana została wartościowaniu typowemu dla tekstów folklorystycznych. Okupacyjny model powstawania, rozpowszechniania się i odbioru utworów poetyckich upodabniał się do modelu folklorystycznego w najbardziej podstawowych wyznacznikach: przede wszystkim w zachowaniu całkowitej anonimowości autora, w ustnym sposobie przekazywania utworu, który funkcjonował w obiegu w postaci wielu wariantów, w bezpośrednim kontakcie wykonawcy z odbiorcami, w stereotypizacji bohatera

tekstu, w instrumentalnej, nie zaś estetycznej waloryzacji utworu. Z rozważań wyłączone zostały te obszary podziemnego życia literackiego, gdzie mimo nie sprzyjających warunków nadal istniały prowizoryczne wydawnictwa, publikowano książki i działała instytucja krytyki literackiej.

Przegląd prac zawartych w tomie *Literatura ludowa i literatura chłopska* wskazuje, że szereg zaniedbanych dotychczas problemów badawczych doczekał się częściowego przynajmniej rozwiązania. Przede wszystkim odnosi się to do — sygnalizowanego już na wstępie — zagadnienia autorskiej literatury chłopskiej, gdzie dużą uwagę badaczy cieszy się poezja chłopska (podobnie jak i w badaniach nad folklorem — liryka), natomiast prozę, szczególnie zaś mocno rozwinięte współczesne gawędziarstwo prawie całkowicie się pomija. W badaniach nad literaturą ludową za cenne zjawisko uznać należy próby opisu ewolucji gatunków tradycyjnych i opisu ich dzisiejszych kontynuacji oraz zapoczątkowanie prac monograficznych nad wybranymi gatunkami, tym bardziej że dwie spośród nich (prace Jagiełło i Kasjana) ukazały się już w postaci pełnych, samodzielnych publikacji. Częstkowym przynajmniej spełnieniem postulatów badawczych zgłaszanych w innym miejscu¹² są prace o charakterze teoretyczno-metodologicznym, porównawczym oraz rozprawa poświęcona folklorystycznym aspektom literatury okupacyjnej.

Ireneusz Sikora

Wiesław Pusz, „NOWY PARNAS” PRZEDROMANTYCZNEJ WARSZAWY. BRUNO KICIŃSKI I GRONO JEGO WSPÓŁPRACOWNIKÓW. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979. Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 256 + 4 wklejki ilustr. „Studia z Okresu Oświecenia”. Tom 17. Komitet Redakcyjny: Elżbieta Aleksandrowska (red. naczelny), Teresa Kostkiewiczowa, Zdzisław Libera. Polska Akademia Nauk. Instytut Badań Literackich.

Niejednemu, gdy chwałę pisma twe z zapalem,
Odpowiada zdziwiony: „Ja nic nie czytałem”.
Wymieniam więc dzienniki. Lecz to trudna praca.
Do dzienników, gdy przejdą, nikt już nie powraca.
Przez miesiąc je czytają, a gdy rok upłynie,
I autor, i plód jego razem z nimi ginie.
(J. Korzeniowski, *Wiersz do Franciszka Morawskiego*)

Od czasów gdy Bruno Kiciński wraz z gronem zaprzyjaźnionych z nim młodych literatów warszawskich zaczął wydawać swe kolejne pisma: „Tygodnik Polski i Zagraniczny”, „Gazetę Codzienną Narodową i Obcą”, „Tygodnik Polski”, „Wandę”, „Orła Białego” oraz „Kurier Warszawski”, upłynął nie rok, ale lat 160 z okładem. Nic więc dziwnego, iż w całej rozciągłości sprawdziły się co do nich słowa Korzeniowskiego: „I autor, i plód jego” rzeczywiście zaginęli, i to nie tylko w świadomości kulturowej polskiego społeczeństwa (byłoby to zjawiskiem poniekąd naturalnym), ale również — co gorsze — w polu obserwacji badawczej historyków literatury. Czas nie jest tu wszakże jedynym winowajcą. Kiciński i skupieni wokół wydawanych przez niego czasopism młodzi pisarze warszawscy podzielili po prostu los całej epoki, na której fatalnie zaciążył osąd romantyków, a przede wszystkim anatema, jaką rzucił na nią Mickiewicz w znanym pamflecie *O krytykach i recenzentach warszawskich* oraz w III części *Dziadów*.

¹² Zob. R. Górski, *O badaniu folkloru w ostatnim ćwierćwieczu*. W zbiorze: *Z zagadnień twórczości ludowej. Studia folklorystyczne*. Wrocław 1972, s. 384.